

9). Jose Ortega y Gasset, **Meditații despre Don Quijote**, Ed. Univers, 1973, trad. Andrei Ionescu, p. 59.

10). G. Călinescu, Cervantes, **Studiu introductiv** la (7).

11). S. Cioculescu, **Aspecte literare contemporane**, „Don Quijote” într-o nouă traducere, p. 449.

(Publicat în revista **Contemporanul — Ideea Europeană**, 13 martie 1992, nr. 11, și 20 martie 1992, nr. 12).

15. LA GRANITA DINTRE PHILOSOPHIA PERENNIS ȘI PHILOSOPHIA GARRULA

În cadrul **philosophei perennis**, înțelegem ca modalitate de a face filosofie, până la Descartes, adevărul — consemnează Anton Dumitriu însemna o pătrundere existențială a principiilor prime. **Philosophia perennis** „se ocupă atât cu principiile cât și cu raportul lor cu alte lucruri” (A. Dumitriu, **Homo universalis**, Ed. Eminescu, 1991, p. 43).

În perioada de după Descartes adevărul capătă un caracter abstract, iar filosofia devine un „mod de a spune”. Problema diferențierii dintre exprimabil (logon) și inexprimabil (alogon) nu a mai intrat în preocupările gânditorilor moderni. Filosofia a renunțat la principiile prime. În **philosophia garrula** ea are doar rareori intuiția lor. „Filosofia modernă după Descartes a acceptat **philosophia garrula** părăsind **philosophia perennis**”.

Pentru filosoful român despărțirea celor două moduri de filosofare petrecută în «momentul Descartes» îi oferă acestuia o poziție aparte în istoria filosofiei. Faptul că gândirea lui Descartes a exercitat o anume atracție pentru Anton Dumitriu este dovedit de studiul din 1938, **Misticismul lui Descartes**, ca și de cel de-al doilea capitol al remarcabilei **Cărți a întâlnirilor admirabile** (1981) ce tratează despre „Descartes — sau îndoiala metodică”. În ultima sa carte, **Homo universalis**, capitolul al șaptelea se intitulează chiar **Cogito ergo sum**.

Vom arăta cum interpretarea lui Descartes, în toate aceste lucrări, a suferit importante modificări, ceea ce denotă permanența interesului pe care Descartes l-a exercitat asupra filosofului român.

Sensul gândirii cartesiene, în lucrarea din tinerețe, îi părea că reiese mai explicit din răsturnarea frazei: nu fiindcă gândesc exist, ci invers, numai pentru că exist gândesc. Clară și evidentă, după îndoiala metodică, îi apare lui Descartes, existența sa ca suflet. Punctul central al gândirii filosofului francez, scria în 1938 Anton Dumitriu, cade pe **sum**. Descartes ar fi putut să se oprească numai la **sum**. Doar că oprindu-se aici faptul ar fi rămas nerelevant pentru un altul care nu a atins conștiința existenței. De aceea el continuă demersul început și afirmă că ceea ce există nu este corpul — deoarece conștiința empirică a corpului o are fiecare —, ci filosoful ajunge la conștiința clară și distinctă a sufletului. „Descartes se îndoiește: în această eliminatoare îndoială o lumină se face în spiritul său, un fulger care spintecă întunericul neștiinței raționale, care cuprinde sufletul lui, incendiindu-i toate ungherele cele mai obscure, pentru a sfârși într-o luciditate divină: **sum**“ (op. cit. p. 10).

Într-un fel cumva asemănător, dar puternic impregnat de viziunea filosofică proprie, interpretează Hegel **Cogito**-ul cartesian. Filosoful german atrage atenția asupra greșelii care s-ar comite dacă COGITO ERGO SUM ar fi considerat un silogism — a cărui majoră ar fi: tot ce gândește există (cu minora «însă eu exist») — argumentînd că se suprimă în felul acesta tocmai nemijlocirea, indicată în propoziția cartesiană prin „*ergo*“, care nu este deci-ul silogismului. Ergo, după Hegel, exprimă conexiunea dintre ființă și gândire: „gândirea ca subiect este ceea ce gândește și aceasta este Eul; gândirea este faptul interior de a fi la mine, este nemijlocirea

cu mine, gândirea este simplă cunoaștere în-săși. Această nemijlocire este tocmai ceea ce se numește ființă“. (Hegel, **Prelegeri de Istorie a Filosofiei**, vol. II, p. 371, Ed. Acad. 1963, trad. D. D. Roșca).

Se știe că pentru Descartes primul demers al spiritului este conștiința cugetării însoțită de conștiința existenței sale ca suflet. El se îndoiește de toate, dar iese din dubiu prin COGITO ERGO SUM. Eu care mă îndoiesc gândesc, gândesc deci exist. Descartes subliniază în mod expres că nu e vorba de un silogism, ci de ceva cunoscut de la sine, ce este sesizat printr-o simplă intuire a spiritului. Existența nu e sesizată logic, este o evidență absolută a Eu-lui care apare prin luciditate. Ea conduce direct, printr-o simplă a-naliză a gândirii, la Dumnezeu, la ființa perfectă, principiu al existenței și al cunoașterii.

Pentru Descartes, **cogito ergo sum nu poate fi desprins** de principiul **Deus cogitatur, ergo Deus est**, principiu mai presus de orice dubiu. În sufletul uman se găsește o credință naturală în perfecțiune, o intuiție în sine evidentă, imediată a lui Dumnezeu. Omul, ca ființă finită, nu poate avea din sine ideea unei substanțe infinite dacă această idee n-ar fi fost pusă în om de către acea ființă care este într-adevăr infinită. Noi nu am putea avea Ideea unui Dumnezeu dacă acesta n-ar exista: „idem est concipere Deum quod existat“.

Despre cogito-ul cartesian s-a spus că se mai găsește, în aceeași formă chiar, la Sf. Augustin. Forma este asemănătoare, dar sensul diferă. Mircea Vulcănescu, analizînd calea lăuntrică ce apare în filosofia augustiniană, scria că pentru Sf. Augustin drumul către Dumnezeu trece prin sufletul omului. „Itinerariul spiritual pornește socratic, de la adîncirea omului în sine însuși. Din mrejele în-

doielilor care-l pasc, sufletul se descoperă pe sine, descoperă existența și adevărurile pe care le poartă-n sine și care se deslușesc pe măsură ce lumina le scoate din întuneric, așa cum raza Lunii scoate lucrurile din umbră la Eminescu" (Mircea Vulcănescu, **Două tipuri de filosofie medievală**, în *Revista Isoare de filosofie*, 1942, p. 30).

În lucrarea intitulată **De Magistro**, Sf. Augustin vorbește despre călăuza lăuntrică, glasul mai adânc pe care omul îl descoperă în sine. Într-o astfel de perspectivă nu există în fapt filosofie deosebită de teologie, remarcă Mircea Vulcănescu.

Acordatio mentis cum se pentru Sf. Augustin înseamnă **acordatio metis cum Deo**. „Înțelegerea este supusă credinței, notează M. Vulcănescu, ca îndreptarul său firesc. Dumnezeu singur măsoară adevărul, iar adevărul e descoperirea lui Dumnezeu în lucruri”.

Deosebirea față de Descartes este evidentă. Dar pentru că Sfântul Augustin face din conștiința cugetării fundamentul oricărei cunoașteri și punctul de plecare al filosofiei, despre el se poate spune că, în această privință, se găsește într-o poziție asemănătoare cu cea a filosofiei moderne începută de la Descartes. În dubiul însuși, considera Sf. Augustin, este cuprins un prim adevăr care nu se poate nega. Chiar dacă mă înșel, eu exist: SI FAL-LOR, SUM.

Pentru Descartes **fundamenta cognitionis** se găseaua în rațiune, ele erau ideile înăscute. Descartes a fost socotit întemeietorul idealismului modern deoarece el proclama suficiența, independența gândirii. Dar prin idealismul său, Descartes nu reduce realitatea lumii la gândire. Esența sufletului este gândirea, așa cum întinderea, cea de-a doua idee înăscută spiritului, este esența corpurilor. Ideile și principiile prime, imanente sufletului omenesc sînt imprimate în om de către Dumnezeu. Principiile prime conțin mai multă rea-

litate, sînt în sine ceva mai perfect și prin urmare nu pot depinde de ceea ce este mai puțin perfect. Știința, după filosoful francez, nu trebuie să-și tragă originea din simțuri. Ea se construiește cu date de intuiții înăuntrul unei gândiri care deține ideile sale direct de la Dumnezeu. În acord cu Aristotel, Descartes credea că principiile științei trebuie să fie anterior obținute și întemeiate pe o cale independentă de cunoașterea pe care o generează.

Această idee se regăsește atît în considerațiile pe care le face Anton Dumitriu de pe pozițiile filosofiei științei sau ale epistemologiei, cît și în prezentarea din perspectivă filosofică a teoriei logicii.

În **Cartea întîlnirilor admirabile**, scriind despre **Descartes — sau îndoiala nesfîrșită**, filosoful român observă că adevărurile prime la care ajunge Descartes, avînd nevoie de garanția divină nu mai sînt evidente, clare și distincte prin ele însele.

Alta era însă opinia în lucrarea din tinerețe. Ca la toți misticii, nota pe atunci Anton Dumitriu, conștiința eu-lui la Descartes era însoțită de o covîrșitoare certitudine și claritate a revelației. Ori, criteriul adevărului era constituit din ideile clare și distincte. Descartes se desprinde de tumutul care agită spiritul și atinge conștiința eu-lui pur, rupt de lumea corporală. „Descartes spusese că sufletul poate să existe independent de corp — deci independent de corp ajunsese el la **sum** (...) depășind conștiința corpului depășești întreaga existență condiționată — la un moment dat surprinzi că nu mai exiști la egalitate cu alte obiecte, dar că orice ar exista e mai puțin decît ființa ta”. Pentru mistici, mai precizează Anton Dumitriu, cunoașterea lui Dumnezeu este aceeași cu cunoașterea propriului eu.

Nu este, fără îndoială, greu de imaginat că astfel de rînduri nu ar fi fost admise spre pu-

blicare în plin comunism. Poziția mistică a lui Anton Dumitriu a rămas o constantă care însă a trebuit să fie cu deosebită grijă camuflată în cărțile tipărite în această perioadă. Dar chiar și cu aceste precauții, rezervele față de poziția filosofică a autorului **Istoriei Logicii** erau vădite. Cele 13 referate care au fost necesare pentru publicarea în 1974 a **PHILOSOPHIEI MIRABILIS** sînt pe deplin concludente în acest sens.

În **Istoria Logicii** claritatea și distincția cartesiană sînt prezentate ca o directă moștenire preluată de știința modernă de la Descartes, deoarece pentru ca ceva să fie admis în conștiință trebuie să fie clar și evident (op. cit. p. 526).

Prin îndoiala metodică, scrie Anton Dumitriu în **Homo universalis**, Descartes face tabula rasa pe toate cunoștințele. El pune sub semnul îndoielii pe Aristotel, credința, simțurile, rațiunea. În scrisoarea către părintele Marin Mersenne, Descartes își manifesta temerea că cei care-l favorizează pe Aristotel să nu respingă noua metodă propusă. „Sper, scrie Descartes, că cei ce vor citi se vor obișnui treptat cu principiile mele și vor cunoaște adevărul lor înainte de a observa că ele distrug pe acelea ale lui Aristotel”. «Adevărurile» lui Aristotel pe care le are aici în vedere filosoful francez sînt desigur cele din **ORGANON**.

Descartes manifesta un nedisimulat dispreț pentru silogistică. Ei îi opune metoda sa, intuiția directă a ideilor clare și distincte. Descartes obiecta silogismului că servește nu la explicarea lucrurilor ci este mai degrabă un mod de a vorbi fără judecată despre cele ignorate, decît de a le învăța (apud Anton Dumitriu, **Mecanismul logic al Matematicilor**, 1968, p. 14).

După Descartes forma matematică este considerată forma ideală a adevărurilor. Această idee, scrie Anton Dumitriu în **Istoria Logicii**

s-a menținut mai bine decît aceea a ideilor clare și distincte, la care s-a renunțat în parte. La pagina 47 a cărții **HOMO UNIVERSALIS**, autorul spune că Descartes este părintele raționalismului modern, ce are drept model matematica. După ce învățase tot ce se putea ști la vremea lui, Descartes își descoperă din ce în ce mai mult ignoranța. Problemele filosofice, prin veșnicele dispute pe care le suscitau puteau fi o sursă de îndoială, dar nu același lucru se poate spune despre cunoștințele strict verificate matematic, observă Anton Dumitriu.

Îndoiala reprezintă în acest caz o înlăturare fictivă a oricărui material al gândirii înainte de a gândi. După tao-iști, aflăm din ultima carte a lui Anton Dumitriu, două sînt sursele lipsei de cunoștință: una este naturală, ca simplă ignorare; alta cere o tehnică specială de dez-învățare, care reprezintă o stare existențială rezultată din cunoștințe voit înlăturate.

Descartes, scrie Anton Dumitriu, nu ajunsese la această stare existențială. Îndoiala este enunțată printr-o formă sceptică: „Dacă nu este în puterea mea să parvin la cunoștința vreunui adevăr, este cel puțin în puterea mea de a-mi suspenda judecata” (Descartes, **Méditation première**, apud Anton Dumitriu, **Homo Universalis**, p. 49).

Chiar provizorie, precizează filosoful român, îndoiala universală nu este posibilă, pentru că și **Ego dubito** cade sub semnul îndoielii. Din punct de vedere logic, propoziția **Ego dubito**, după cazul paradoxului mincinosului, se anulează singură. De aici Anton Dumitriu trage concluzia că începutul teoriei lui Descartes ar trebui să provină din neantul cunoașterii, de unde s-ar naște realitatea. Dar, observă în continuare filosoful, cu o astfel de afirmație nu se poate începe filosofia.

Deci, odată este negată posibilitatea înlăturării de facto a oricărui material gândit, evi-

dențiindu-se sensul paradoxal al lui **Ego dubito**. Apoi, luate în întregime faimoasele cuvinte — **DUBITO ERGO COGITO, COGITO, ERGO SUM** —, sînt judecate după criteriul silogistic conform căruia concluzia unui raționament nu poate fi mai tare decît premisele. Cu alte cuvinte, Descartes nu putea ca pornind de la îndoială să ajungă la certitudinea pe care o căuta. Descartes, scrie Anton Dumitriu, greșește poate tocmai ne dînd atenția cuvenită logicii, Organonului aristotelic.

În capitolul intitulat **COGITO ERO SUM** autorul mai remarcă o altă dificultate a problemei cartesiene, și anume cea a separării gândirii de existență, deși ele sînt făcute să depindă „inferențial” una de alta.

Divorțul intervenit între gîndire și existență a avut drept urmare înlocuirea **philosophiei perennis** printr-o filosofie vorbăreată: **philosophia garrula**.

Avînd în față argumentele pentru care Descartes este trecut la capitolul **philosophia garrula** dar amintindu-ne și de temeiurile pentru care Descartes ar putea rămîne în cadrul **philosophiei perennis**, înclinăm să credem că trecerea spre celălalt mod de filosofare a intervenit după Descartes și nu începînd cu el.

(Publicat în revista **Contemporanul** — **Ideea Europeană**, 23 august 1991, nr. 34).

16. BINELE ȘI FRUMOSUL ÎNTR-O INTERPRETARE SINTETICĂ : KALOKAGATHON

Volumul *Kalokagathon*, apărut în seria „Biblioteca de filosofie a culturii românești” (Ed. Eminescu 1985), se află în paradoxala situație de a fi o antologie a scrierilor lui Petru Comarnescu reunite sub titlul lucrării sale de doctorat în filosofie, dar care să nu mai cuprindă, în afară de prima sută de pagini alocată tezei de doctorat, decît cîteva studii filosofice, în restul de 400 de pagini ale volumului.

Desigur nu era o problemă să se găsească în opera rămasă de la Petru Comarnescu destule studii filosofice. Numai „Nota asupra ediției” enumeră dintre ele pe cel despre Luis Lavelle, Maurice Blondel, H.F. Bradley, John Dewey, Lucian Blaga, Stephane Lupasco, D.D. Roșca, Mircea Florian, Eugeniu Speranța și Florian Nicolau sau lucrarea despre „Căile de desăvîrșire morală în filosofia chineză”.

Explicația acestei anomalii invocă „lipsa de specializare în filosofie” a celor care au alcătuit antologia. Cu toate aceste scăderi, cartea a reprezentat un dar pentru cititori și ne-am bucurat de toate scrierile incluse în volum.

După cele scrise, Petru Comarnescu pare a fi reușit să-și transfigureze existența prin efortul realizării de sine, pe care și-o propunea, cu entuziasmul celor douăzeci și cinci de ani, în teza de doctorat (susținută la Universitatea Southern California) care, pe atunci, purta titlul **Natura frumosului și relația lui cu binele** (1931).

Cu trecerea anilor, conturarea înclinației sale spre umanism, îl face să modifice titlul lu-